

Вахоцька І. кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ПІДЛІТКА ЯК ЧИННИК ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

У статті викладено теоретичні підходи до питання про вплив соціально-психологічного ресурсу підлітка на процес його професійного самовизначення. Зокрема, зазначається, що людина, взаємодіючи у суспільстві і вибудовувавши усе більш розгалужену систему соціальних стосунків (чи формуючи соціально-психологічний ресурс), перебуває у пошуку кращих зразків для наслідування. Ця обставина природним чином припускає постійну відмову від тих зразків, що вичерпали свою привабливість. Це ж стосується і образів професій, і способів життя представників тих або інших соціально-професійних груп. Сам образ світу зазнає поступової зміни, людина як би шукає найбільш комфортний для життя образ світу, де вона змогла б цілком реалізуватися і соціальному, і у професійному аспектах. Професійне самовизначення і соціально-психологічний ресурс особистості включені до єдиної системи особистості підлітка і взаємодіють у межах єдиної структури через цілу низку психологічних конструктив-посередників, таких як довіра, впевненість у соціальному оточенні, толерантність, адаптивність особистості, соціальна компетентність і соціальна активність.

Ключові слова: соціально-психологічний ресурс; підліток; особистість; професійне самовизначення; психологічні конструкти-посередники.

Актуальність дослідження. Професійне самовизначення розглядається як один із критеріїв становлення професійної діяльності; компонент у змісті психологічної готовності до навчання і як умова вдосконалювання навчально-виховного процесу у ВНЗ; психологічна умова, що сприяє ефективному оволодінню управлінською діяльністю; етап професіоналізації під час навчання; психологічний механізм реалізації процесу формування професійного досвіду; чинник професійної орієнтованості і вибору професії. Підкреслюється, що зміст професійного самовизначення як процесу перебуває у тісному зв'язку з розв'язуваними суб'єктом на кожному з етапів особистісного і професійного розвитку завданнями, а також з потребами особистості (наприклад, потребами у визнанні, знаходженні сенсу існування, досягненні особистісної, професійної ідентичності, самореалізації і т.п.). У цьому зв'язку функції самовизначення (а, відповідно, і критерії оцінки його ефективності) співвідносяться, по-перше, з тими завданнями і вимогами, які суспільство об'єктивно ставить перед людиною, по-друге, з тими завданнями, які

людина ставить собі сама, суб'єктивуючи суспільні завдання, вимоги, усвідомлюючи власні потреби і професійні можливості.

Роль самовизначення в процесі професійного розвитку полягає у виявленні неузгодженості у системі «професія – людина» і визначенні шляхів її подолання. Тобто об'єктивною основою для самовизначення є реальна наявність неузгодженості, розбіжності нормативно обумовлених і індивідуально-суб'єктивних параметрів. Професійне самовизначення у цьому зв'язку являє собою самостійне усвідомлене узгодження професійно-психологічних можливостей людини зі змістом і вимогами професійної діяльності. У зазначеному дискурсі вбачається за актуальне проаналізувати соціально-психологічний ресурс підлітка, що справляє вплив на процес його професійного самовизначення.

Аналіз досліджень та публікацій. У науковому аспекті вивчення проблем, пов'язаних із професійним самовизначенням різних фахівців, впливу на цей процес психологічних чинників знайшло своє відображення у низці досліджень К. Абульханової-Славської, А.Азбель, Л. Анциферової, В.Берга,

Л. Божович, М. Гінзбурга, Е.Зеєр, Є. Клімова, Т. Кудрявцева, С. Максименка, А. Маркової, А. Осницького, Ф. Парсонс, Ю. Поварьонкова, С. Рубінштейна, Д. Сьюпера, В. Татенка, Т. Титаренко, М.Хейвигхерста Л. Шнейдера, Е. Ериксона та ін.

Соціально-психологічний ресурс особистості ніколи раніше не досліджувався як чинник професійного самовизначення у підлітковому віці [4; 7; 9; 12]. У той же час існує ціла низка теоретичних підстав для проведення такого зв'язку між поняттями, і виявляється можливим опис їх як взаємообумовлюючих феноменів психологічного світу особистості [15; 17]. Основою для висновку про можливу наявність такого взаємозв'язку може слугувати припущення про те, що макро- і мікросоціальна довіра як системоутворюючий компонент соціально-психологічного ресурсу особистості значною мірою пов'язано з успішністю процесу професійного самовизначення підлітка, і дозволяє робити висновки про переважання певних чинників вибору професії у структурі суб'єктивного світу особистості [14]. Так, розробляючи феномен довіри як загальний для соціально-психологічного ресурсу особистості і для професійного самовизначення підлітка, можна припускати, що низький показник макро- і мікро- соціальної довіри здатний призводити до того, що підліток буде більше схильний прислухатися до власної думки, ніж до думки соціального оточення.

Мета статті – теоретичне обґрунтування впливу соціально-психологічного ресурсу підлітка на процес його професійного самовизначення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психологічній науці під самовизначенням особистості розуміється «свідомий акт виявлення і твердження власної позиції у проблемних ситуаціях» [1; 3]. Особистість, що самовизначилася, – це суб'єкт, що усвідомив, що він хоче, що він може, що він є (особистісні і фізичні властивості) і що від нього очікує колектив. Самовизначення розглядається у

різних контекстах: життєвому (пошук сенсу власного буття, формування несуперечливої системи світу і свого місця у ньому), у контексті свідомості і самосвідомості (знаходження/відновлення цілісності Я, його переосмислення, корекція, досягнення ідентичності), соціалізації і професіоналізації особистості (усвідомлення і вирішення суперечностей у системі «суспільство, професія – людина»). У цьому зв'язку поряд з особистісним самовизначенням у психології виокремлюються такі його види, як особистісне, соціально-професійне, рефлексивне, життєве. Тут до уваги береться, насамперед, предметна сфера (тобто із приводу чого визначається людина) і сфера самовизначення. У деяких випадках самовизначення розглядається як етап або як новоутворення вікового розвитку, коли мова, наприклад, іде про старший підлітковий або юнацький вік. У цьому випадку мається на увазі поява здатності у юнака на основі більш осмисленого, чим колись, співвіднесення своїх інтересів, якостей і можливостей з вимогами соціуму, до розумного і відповідального визначення своєї життєвої перспективи, формування внутрішньої позиції дорослої людини, здійснення первинного професійного вибору.

Професійне самовизначення розглядається у контексті життєвого шляху, соціалізації і професіоналізації особистості як специфічний вид активності (спеціальна діяльність) людини, змістом якої є досягнення смислової визначеності у самовідношенні і ставленні до виконуваної діяльності, структурування й інтеграція свого професійного майбутнього. Професійне самовизначення розглядається: як спеціальна діяльність у відповідь на проблемну ситуацію; як процес, що має власну динаміку і зміст; як один із критеріїв успішності професійного становлення, що полягає в адекватності професійного вибору; як психологічний механізм професійного розвитку особистості, що забезпечує вирішення внутрішньоособистісних суперечностей і перехід на більш високий рівень професійної самосвідомості.

Сутність кризи професійного самовизначення полягає у порушенні рівноваги і виникаючій суперечці між різними складовими системи професійного вибору або різними лініями професійного розвитку. Головною проблемою кризи у такому разі є усвідомлення виявлених суперечностей і грамотне управління цими процесами із метою їхнього повторного узгодження. У цьому випадку під «кризою» слід розуміти ситуацію, коли можливість суб'єкта продуктивно розвиватися у наявній ситуації є вичерпаною, коли інформованості про світ стає недостатньо, коли інформація стає неповною або втрачає актуальність. У цій ситуації людина вимушена міняти уявлення, що склалися, і перебудовувати систему образів і систему соціально-психологічних стосунків для того, щоб внести відповідність в уявлення про світ. При цьому сама криза здатна посилюватися у міру втрати усвідомлення змісту цієї кризи, оскільки у такому разі він стає некерованим.

Для кращого розуміння внутрішньої логіки і механізмів професійного розвитку суб'єкта самовизначення можна розглядати із позиції так званих «криз розчарування» особистості, що самовизначається [2; 8; 11; 16]. Людина, взаємодіючи у суспільстві і вибудовувавши усе більш розгалужену систему соціальних стосунків (чи формуючи соціально-психологічний ресурс), перебуває у пошуку кращих зразків для наслідування. Ця обставина природним чином припускає постійну відмову від тих зразків, що вичерпали свою привабливість. Це ж стосується і образів професій, і способів життя представників тих або інших соціально-професійних груп. Сам образ світу зазнає поступової зміни, людина як би шукає найбільш комфортний для життя образ світу, де вона змогла б цілком реалізуватися як у соціальному, так і у професійному аспекті. У цьому сенсі кризі розчарування протистоїть повна інформованість людини, здатність її орієнтуватися у соціально-психологічних спільнотах, компетентність в особистих і групових взаємодіях – що і складають компоненти соціально-психологічного

ресурсу особистості. Соціально-психологічний ресурс особистості, таким чином, є умовою успішного проходження криз професійного самовизначення людини і, через вираженість тих або інших суміжних чинників соціально-психологічного ресурсу особистості, що стосуються соціальної компетентності, інформованості та активності, обумовлює найбільш успішний перебіг професійного самовизначення підлітка [5; 6; 10; 13].

Дж. Марсія розвивав погляди Е.Ериксона і розвиваючи попередні концепції, виокремив чотири статуси професійного самовизначення: вирішеність наперед, дифузія ідентичності, мораторій і досягнення. Підліток, який перебуває у статусі вирішеності наперед, бере на себе низку певних зобов'язань, але не проходить через процес ухвалення рішення; він зробив вибір професії, ідеології, цінностей, проте цей вибір було здійснено, фактично, заздалегідь і визначено найімовірніше значущими особами - друзями, вчителями, батьками. Таким чином, статус вирішеності наперед як статус професійного самовизначення характеризується зростаючим показником мікросоціальної довіри і консолідуючого соціально-психологічного ресурсу, що відбивається на професійному самовизначенні відсутністю очевидного внутрішньоособистісного конфлікту у ситуації вибору, проте виключає важливий елемент активного експериментування. Передбачається, що такий результат можна спостерігати за наявності достатньо сформованого соціально-психологічного ресурсу, але при деякому дефіциті вольових якостей особистості.

Підлітки ж, які перебувають у дифузному статусі, ще не визначилися у виборі професії, життєвих цінностях, і, як правило, не мають достатньо адекватної для адекватної оцінки власних здібностей і задатків самооцінки. У таких випадках вони концентруються на задоволенні миттєвих, одномоментних бажань і потреб, експериментують із різноманітними установками і моделями поведінки, не продумуючи чіткої лінії поведінки. Таким чином, дифузний статус професійного

самовизначення характеризується, навпаки, пониженим показником сформованості соціально-психологічного ресурсу особистості, що також негативно відбивається на процесі професійного самовизначення такого підлітка, оскільки не характеризується цілеспрямованістю.

Юнаки та юнки, що перебувають у статусі мораторію професійної ідентичності, переживають кризу ідентичності загалом і зайняті «пошуком самих себе» через достатньо пасивні форми самовизначення. Як правило, такий статус професійної ідентичності також дозволяє робити висновки про дещо несформований соціально-психологічний ресурс особистості і низькі показники макро- і мікросоціальної довіри.

Молодь, що перебуває у стадії досягнення ідентичності, характеризується сформованістю професійної спрямованості, адекватною самооцінкою власних задатків, мотивів, здібностей та індивідуально-психологічних особливостей, і, як правило, мають достатньо пропрацьований план із досягнення чітких, конкретних

професійних цілей. Молода людина у стадії досягнення бере зобов'язання дотримуватись моральних принципів при орієнтуванні у світі. Досягнення ідентичності, розглядаючись як найбільш бажаний і зрілий статус у професійному самовизначенні підлітка, виявляється досяжний за умови достатньої розвиненості вольових якостей особистості, зростаючої свідомості і усвідомленні власної суб'єктної позиції по відношенню до світу, і тим успішніший у практичному аспекті, чим більше сформований соціально-психологічний ресурс особистості.

Висновки. Таким чином, професійне самовизначення і соціально-психологічний ресурс особистості включені до єдиної системи особистості підлітка і взаємодіють у межах єдиної структури через цілу низку психологічних конструктів-посередників, таких як довіра, впевненість у соціальному оточенні, толерантність, адаптивність особистості, соціальна компетентність і соціальна активність.

Список використаних джерел

1. Болтівець С.І. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / Укл. С.І. Болтівець, Н.В. Слободяник, М.-Л.А. Чєпа, Н.В.Чєпєлєва / За ред. М.-Л. А. Чєпа. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. 302 с.
2. Бохоноква Ю.О. Психологічні особливості прояву адаптаційних ресурсів особистості під впливом самооцінки. *Актуальні проблеми психології*. Том V. Випуск 14. С. 11-18.
3. Бродовська В.Й., Патрик І.П., Яблонько В.Я. Тлумачний словник психологічних термінів в українській мові : словник. 2-е видання. К.: Професіонал, 2005. 224 с.
4. Водопьянова Н.Е. Современные концепции ресурсов субъекта профессиональной деятельности. *Вестник СПбГУ*. Сер. 16. 2015. Вып. 1. С.45-54.
5. Галян А.І. Особистісні ресурси як чинник подолання напружених ситуацій у медичних працівників. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(35), Issue: 71, 2015. С. 78-81.
6. Дементий Л.И. Ответственность личности как ресурс копинг-поведения. *Вестник Красноярского гуманитарного университета, серия «Гуманитарные науки»*. №6. 2004. С.164-170.
7. Иваницкий А.В. Психологический ресурс как интегральная характеристика личности. *Современные проблемы науки и образования* (электронный журнал). 2015. № 2-3. Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23894>
8. Казанжи М.Й. Особистісні ресурси подолання психологічної кризи. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*. 2015. Вип. 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_6
9. Казібекова В.Ф. Психологічні ресурси особистості: філософсько-психологічний зміст. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. Випуск 2. Т.1. 2017. С. 120-127.
10. Кожевнікова Е.Ю. Личностные ресурсы преодоления ситуации социально-экономической депривации: дис. канд. психол. наук. Краснодар, 2006. 247 с.

11. Ларіна Т.О. Ресурси життєздатності: можливості реабілітації особистості. *Особистість в умовах кризових викликів сучасності: Матеріали методологічного семінару НАПН України* (24 березня 2016 року). С. 479-487.
12. Перевозчикова О. Феноменологічний аналіз ресурсів особистості. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/41.pdf
13. Рисинець Т.П. Особистісні ресурси як фактор вибору копінг-стратегій майбутніми психологами. *Вісник Національного університету оборони України*. №1(32). 2013. С. 280-287.
14. Панасенко Н.М. Психологія підлітка в сучасній ситуації соціального розвитку. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2007. Т.9. Ч.6. С.379-384.
15. Психологічне забезпечення професійного самоздійснення фахівця в умовах соціально-економічних перетворень: монографія / О.М.Кокун, В.В.Клименко, О.М. Корніяка [та ін.]. К.: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2018. 298 с.
16. Шкуратова И.П. Личностные ресурсы как фактор совладания с кризисными ситуациями. *Психология кризиса и кризисных состояний. Междисциплинарный ежегодник*. 2007. Вып.4. С. 17-23.
17. Штепа О.С. Психологічні ресурси як медіатор внутрішнього та зовнішнього «Я» людини. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Випуск 31. С.559-568.

References

1. Boltivec' S.I. Ukraїnc'ka psyhologichna terminologija: slovnyk-dovidnyk / Ukl. S.I. Boltivec', N.V. Clobodjanyk, M.-L.A. Chepa, N.V.Chepeljeva / Za red. M.-L.A. Chepa. K.: DP «Informacijno-analitychne agentstvo», 2010. 302 c.
2. Bohonkova Ju.O. Psyhologichni osoblyvosti projavu adaptacijnyh resursiv osobystosti pid vplyvom samoocinky. *Aktual'ni problemy psyhologii'*. Tom V. Vypusk 14. S. 11-18.
3. Brodovc'ka V.J., Patryk I.P., Jablon'ko V.Ja. Tlumachnyj slovnyk psyhologichnyx terminiv v ukrai'nc'kij movi : slovnyk. 2-e vydannja. K.: Profecional, 2005. 224 c.
4. Vodop'janova N.E. Sovremennye koncepcyy resursov sub'jekta professyonal'noj dejatel'nosti. *Vestnyk SPbGU*. Ser. 16. 2015. Выр. 1. S.45-54.
5. Galjan A.I. Osobystisni resursy jak chynnyk podolannja napruzhenyh situacij u medychnyh pracivnykiv. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(35), Issue: 71, 2015. S. 78-81.
6. Dementij L.I. Otvetstvennost' lichnosti kak resurs koping-povedeniya. *Vestnik Krasnojarskogo gumanitarnogo universiteta, serija «Gumanitarnye nauki»*. №6. 2004. S.164-170.
7. Ivanickij A.V. Psihologicheskij resurs kak integral'naja harakteristika lichnosti. *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija (jelektronnyj zhurnal)*. 2015. № 2-3. Rezhim dostupa: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23894>
8. Kazanzhy M.J. Osobystisni resursy podolannja psyhologichnoi' kryzy. *Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny. Serija: Psyhologija*. 2015. Vyp. 1. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_6
9. Kazibekova V.F. Psyhologichni resursy osobystosti: filosof'sko-psyhologichnyj zmist. *Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Serija «Psyhologichni nauky»*. Vypusk 2. T.1. 2017. S. 120-127.
10. Kozhevnikova E.Ju. Lichnostnye resursy preodolenija situacii social'no-jekonomicheskoy deprivacii: dis. kand. psihol. nauk. Krasnodar, 2006. 247 s.
11. Larina T.O. Resursy zhyttjezdatnosti: mozhlyvosti rehabilitacii' osobystosti. *Osobystist' v umovah kryzovyh vyklykiv suchasnosti: Materialy metodologichnogo seminaru NAPN Ukrai'ny* (24 bereznja 2016 roku). S. 479-487.
12. Perevozchikova O. Fenomenologichnyj analiz resursiv osobystosti. URL : http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/41.pdf
13. Rysynec' T.P. Osobystisni resursy jak faktor vyboru koping-strategij majbutnimy psyhologamy. *Visnyk Nacional'nogo universytetu obrony Ukrai'ny*. №1(32). 2013. S. 280-287.
14. Panasenko N.M. Psyhologija pidlitka v suchasnij situacii' social'nogo rozvytku. *Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psyhologii'*. Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psyhologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny. K., 2007. T.9. Ch.6. S. 379-384.
15. Psyhofiziologichne zabezpechennja profesijnogo samozdijsnennja fahivecja v umovah social'no-ekonomichnyh peretvoren': monografija / O.M.Kokun, V.V.Klymenko, O.M. Kornijaka [ta in.]. K.: Instytut psyhologii' imeni G.S.Kostjuka NAPN Ukrai'ny, 2018. 298 s.

16. Shkuratova I.P. Lichnostnye resursy kak faktor sovladanija s krizisnymi situacijami. *Psihologija krizisa i krizisnyh sostojanij. Mezhdisciplinarnyj ezhegodnik*. 2007. Vyp.4. S. 17-23.

17. Shtepa O.S. Psychologichni resursy jak mediator vnutrishn'ogo ta zovnishn'ogo «Ja» ljudynty. *Problemy suchasnoi' psyhologii'*. 2016. Vypusk 31. S.559-568.

Резюме

Вахоцкая И. кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии Уманского государственного педагогического университета им. Павла Тычины

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС ПОРОСТКА КАК ФАКТОР ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ

В статье изложены теоретические подходы к вопросу о влиянии социальнo-психологического ресурса подростка на процесс его профессионального самоопределения. В частности, отмечается, что человек, взаимодействуя в обществе и выстраивая все более разветвленную систему социальных отношений (или формируя социальнo-психологический ресурс), находится в поиске лучших образцов для наследования. Это обстоятельство естественным образом допускает постоянный отказ от тех образцов, которые исчерпали свою привлекательность. Это же касается и образов профессий, и образов жизни представителей тех или других социальнo-профессиональных групп. Сам образ мира испытывает постепенное изменение, человек как бы ищет наиболее комфортный для жизни образ мира, где бы он смог полностью реализоваться и в социальном, и в профессиональном аспектах. Профессиональное самоопределение и социальнo-психологический ресурс личности, включенные к единую систему личности подростка взаимодействуют в пределах единой структуры через целый ряд психологических конструктов-посередников, таких как доверие, уверенность в социальном окружении, толерантность, адаптивность личности, социальная компетентность и социальная активность.

Ключевые слова: социальнo-психологический ресурс; подросток; личность; профессиональное самоопределение; психологические конструкты-посередники.

Summary

Vahotska I. associate Professor in psychological sciences

SOCIALPSYCHOLOGICAL RESOURCE OF TEENAGER

AS A FACTOR OF HIS PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION

In the article the theoretical going is expounded near a question about influence of social-psychological resource of teenager on the process of his professional self-determination. In particular, marked, that a man, co-operating in society and lining up more ramified system of social relations (whether forming a social-psychological resource), is in the search of the best standards for an inheritance. This circumstance in natural way assumes permanent abandonment from those standards that exhausted the attractiveness. The same touches characters of professions, and ways of life of representatives of those or other social-professional groups. Character of the world tests a fade, a man searches the most comfort for life character of the world as though, where she was able to be fully realized and social, and in professional aspects. An author goes out supposition that macro- and microsocial trust as a systemfounding component of social-psychological resource of personality is largely related to success of process of professional self-determination of teenager, and allows to draw conclusion about predominance of certain factors of choice of profession in the structure of the subjective world of personality. Thus, developing the phenomenon of trust as general for the social-psychological resource of personality and for professional self-determination of teenager, it is possible to assume that subzero index macro- and microsocial trust able to result in a volume, that a teenager will be anymore inclined to listen to own opinion, than to opinion of social surroundings. Professional self-determination and social-psychological resource of personality are the personalities of teenager included to the single system and co-operate within the limits of only structure through a number of psychological constructs-mediators, such as a trust, confidence in social surroundings, tolerance, adaptivity of personality, social competence and social activity.

Key words: social-psychological resource; teenager; personality; professional self-determination; psychological constructs-mediators.